

Διαδικτυακά περιοδικά: η ψηφιακή συνέχεια μιας διαχρονικής συνήθειας

Ευγενία Τσιουπλή*

Μία παροιμία των Αράβων λέει ότι *Ένα βιβλίο είναι ένας κήπος που μπορείς να κουβαλήσεις στην τσέπη σου*, η οποία μπορεί να παραφραστεί, στη σύγχρονη πραγματικότητα, με αξιοπρόσεκτη ακρίβεια στο *Η βιβλιοθήκη είναι ένας κήπος που μπορείς να κουβαλήσεις στην τσέπη σου*. Τα νέα μέσα αποθήκευσης πληροφοριών και η τεχνολογία του διαδικτύου¹ δίνουν τη δυνατότητα συμπύκνωσης της ανθρώπινης γνώσης σε μεγέθη ασύλληπτα μικρά και μεγάλα, μεταβάλλοντας τις, τόσο οικείες, μορφές των βιβλίων και των περιοδικών. Κατά συνέπεια, οι αλλαγές άγγιξαν και τα ίδια τα κείμενα, τον τρόπο γραφής και ανάγνωσης καθώς και την έννοια της αναγνωστικής απόλαυσης.

Διαχρονικά, η λογοτεχνία αποτελεί εκείνη την πτυχή του ανθρώπινου πολιτισμού η οποία είναι σε θέση να ισχυριστεί ότι μπορεί να προσφέρει στον άνθρωπο την ποικιλομορφία του κόσμου που τον περιβάλλει στην ολότητά του². Κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης, όταν αυτή είναι προϊόν επιθυμίας και όχι εξαναγκασμού, ο χρόνος διαστέλλεται, τα χωρικά όρια καταρρέουν, η φαντασία απελευθερώνεται, η ατομική ζωή διευρύνεται, τα συναισθήματα και οι συγκινήσεις πυροδοτούνται, δημιουργούνται δηλαδή όλοι εκείνοι οι παράγοντες που αποτελούν την απόλαυση της ανάγνωσης και την καθιστούν «μία ευγενική τρέλα»³. Μάλιστα, αυτή η απόλαυση στο βαθμό που επιδιώκεται η ικανοποίηση της, γίνεται ανάγκη.⁴

Πιο συγκεκριμένα, τα περιοδικά εντάσσονται στις σημαντικότερες πηγές για το ιδεολογικό και πολιτισμικό παρελθόν μίας κοινωνίας, αποτελώντας σημαντικό κομμάτι της γραπτής παράδοσής της, είναι ένας διάυλος επικοινωνίας και ένα μέσο ανταλλαγής γεγονότων, ιδεών και οραμάτων. Ο όρος *περιοδικό* προέρχεται από τη γαλλική λέξη *magasin*, που σημαίνει αποθήκη⁵ ή αποθετήριο αγαθών κάποιες πρωτοπόρες αμερικανικές εκδόσεις έφεραν ονομαζόταν *miscellanies*⁶ υπαινισσόμενες την αποθήκη και σχεδιασμένες ώστε να ενδιαφέρουν ολόκληρη την οικογένεια.

* Ευγενία Τσιουπλή, Φιλολόγος, Μ.Α. Η παρούσα εργασία εντάσσεται στο πλαίσιο εκπόνησης της μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας, στον Τομέα Παιδαγωγικής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

¹ Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, η χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή και η πρόσβαση στο διαδίκτυο παρουσιάζουν απόλυτη ταύτιση κατά το πρώτο τρίμηνο του 2012, δηλώνοντας τη θέση του διαδικτύου στην πλειονότητα του πληθυσμού που κατέχει ψηφιακά μέσα. Αξιοσημείωτη είναι η μεγάλη αύξηση (54,9% σε σχέση με το α' τρίμηνο του 2011) της χρήσης του διαδικτύου μέσω φορητών συσκευών πρόσβασης (κινητά τηλέφωνα, smartphones, e-book reader κ.ά.) οι οποίες δίνουν τη δυνατότητα άμεσης ενημέρωσης σε θέματα ενδιαφέροντος του χρήστη απελευθερώνοντας τον έτσι από χωρικούς περιορισμούς. Η έρευνα καλύπτει τα νοικοκυριά όλης της χώρας, ανεξαρτήτως του μεγέθους ή των οποιονδήποτε οικονομικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών τους, με μόνη προϋπόθεση την ύπαρξη τουλάχιστον ενός μέλους ηλικίας 16-74 ετών. Τα πλήρη στοιχεία της έρευνας είναι διαθέσιμα στο «[Έρευνα Χρήσης Τεχνολογιών Πληροφόρησης και Επικοινωνίας από τα Νοικοκυριά 2012](#)» (προσπελάστηκε 18/04/2013).

² Hisrich, Katy & Jay Blanchard 2009, 240-242.

³ Με τον όρο *gentle madness* ο Nicholas Basbanis, στο ομότιτλο βιβλίο του, περιγράφει την έξη των βιβλιόφιλων του παρελθόντος και του παρόντος, οι οποίοι διακατέχονται από πάθος για βιβλία και τις μορφές που μπορεί αυτό να αποκτήσει.

⁴ Καλογήρου 1999, 15.

⁵ Το πρώτο έντυπο περιοδικό για παιδιά στην Ελλάδα είχε την ονομασία «Παιδική αποθήκη» και εκδόθηκε το 1836 στην Αθήνα (Καρπόζηλου 1986: 34).

⁶ Ο όρος σύμφωνα με το ηλεκτρονικό λεξικό Merriam-Webster σημαίνει: 1. α) σύνολο κειμένων που συγκεντρώθηκαν σε έναν τόμο, β) μία συλλογή κειμένων σχετικών με διάφορα θέματα. 2. Ένα σύνολο

Αποτελούν τους «ευαίσθητους δέκτες» των νέων μηνυμάτων, πρωτοπορούν στην προσαρμογή τους ώστε να καλύψουν τις δημιουργηθείσες ανάγκες και να προσφέρουν στους αναγνώστες τους «*παράλληλα με την ωφέλιμη, και τερπνή ύλη*».⁷ Επιπλέον, ως ιστορικές πηγές συνιστούν σημαντικό κεφάλαιο για την άντληση άμεσων πληροφοριών σχετικές με τις αντιλήψεις και το ιδεολογικό πλαίσιο της κάθε εποχής. Ιδιαίτερως, τα εκπαιδευτικά και παιδαγωγικά περιοδικά είναι μία «*ζωντανή και αδιάψευστη μαρτυρία*» για την εκπαιδευτική πραγματικότητα.⁸

Ασκούν ιδιαίτερη επίδραση στους αναγνώστες τους και αποτελούν προνομιακό πεδίο εφαρμογής της *άτυπης αγωγής*⁹ του ατόμου. Η άτυπη αγωγή, επειδή φέρει το χαρακτήρα προαιρετικής δραστηριότητας που σχετίζεται με εξωσχολικές και εξω-οικογενειακές επιρροές, θεωρείται ότι είναι αποτελεσματικότερη για να διαμορφωθούν συμπεριφορές στα παιδιά και, κυρίως, στους εφήβους.¹⁰ Συνακόλουθα, η επένεργεια των περιοδικών, ως ισόβιων φορέων μάθησης, μπορεί να είναι εξαιρετικά σημαντική.

Το πέρασμα στην ψηφιακή εποχή επηρέασε, τη βιωσιμότητα του περιοδικού τύπου, δοκιμάζοντας τις αντοχές και το βαθμό προσαρμοστικότητάς του. Πολλά περιοδικά αναγκάστηκαν να αναστείλουν την έκδοσή τους λόγω της συνεχιζόμενης μείωσης της κυκλοφορίας τους ενώ άλλα, ανταποκρινόμενα στις απαιτήσεις των καιρών, δημιούργησαν ψηφιακές εκδόσεις είτε παράλληλα με την έντυπη τους είτε αποκλειστικά διαδικτυακές¹¹.

Ως κειμενικό είδος το περιοδικό διατηρεί στις ψηφιακές εκδοχές του, τη μορφολογία και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, τα οποία το καθιστούν αναγνωρίσιμο. Ωστόσο διαθέτει και όλα τα χαρακτηριστικά του πολυτροπικού κειμένου.¹² Ένα περιοδικό θα πρέπει να έχει αρχή, μέση και τέλος. Πριν τη δημοσίευση η ύλη του πρέπει να υπόκειται σε επεξεργασία και επιμέλεια (να έχει δηλαδή μία εκδοτική προσέγγιση, να είναι χωρισμένο σε θεματικές ενότητες καθορισμένες εκ των προτέρων κ.ά.). Η αισθητική του προσέγγιση είναι ενδιαφέρουσα και ελκυστικότερη από την αντίστοιχη της εφημερίδας, να αναγράφεται ευδιάκριτα η χρονική σηματοδότηση (δηλαδή σειρά τευχών τα οποία εκδίδονται σε συγκεκριμένη ημερομηνία, συνήθως εβδομαδιαία, μηνιαία ή τριμηνιαία). Το περιεχόμενο του είναι σταθερό, με μικρές μόνο διορθώσεις και να τηρεί κάποιας μορφής περιοδικότητα, να δημιουργηθεί, δηλαδή, με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι δυνατές και μεταγενέστερες εκδόσεις¹³.

Χρησιμοποιώντας τις σύγχρονες τεχνολογικές δυνατότητες, ο περιοδικός τύπος μπορεί να αντιμετωπίσει με επιτυχία κάποια από τα εγγενή προβλήματά του. Το πρώτο είναι οι χωρικοί περιορισμοί, οι οποίοι όπως και σε όλες τις άλλες μορφές διαδικτυακής επικοινωνίας, πλέον, δεν υφίστανται. Δυνητικά, μπορεί να φτάσουν σε

διαφόρων πραγμάτων, <http://www.merriam-webster.com/dictionary/miscellany> (προσπέλαστηκε 3/12 / 2012).

⁷ Χατζηδημητρίου-Παράσχου 2002, 30.

⁸ Χασεκίδου-Μάρκου 2006, 14-15.

⁹ Ως *άτυπη αγωγή* ορίζεται «η διαδικασία με την οποία κάθε άτομο σε όλη τη διάρκεια της ζωής του μαθαίνει και αποκτά στάσεις, αξίες, δεξιότητες-ικανότητες και γνώσεις από την καθημερινή του εμπειρία και τις επιδράσεις που δέχεται από το περιβάλλον του (οικογένεια, γειτονιά, εργασία, βιβλιοθήκες, μέσα μαζικής ενημέρωσης κ.ά.)» (Ξωχέλλης [επιμ.] 2007, 71).

¹⁰ Δορμπαράκης κ.ά. επιμ. 1989, 65.

¹¹ Παράδειγμα είναι το ιστορικό λογοτεχνικό περιοδικό Διαβάζω το οποίο σταμάτησε τη λειτουργία του ως έντυπο και η ομάδα των συντακτών δημιούργησε τον Απρίλιο του 2013 το ψηφιακό λογοτεχνικό περιοδικό Ο αναγνώστης, www.oanagnostis.gr

¹² Χοντολίδου 1999, 115-117.

¹³ Santos Silva 2011, 302.

οποιοδήποτε έχει πρόσβαση στο διαδίκτυο, σε αντίθεση με την έντυπη μορφή τους που βασίζεται στα κανάλια διανομής. Οι μηχανές αναζήτησης, οι ηλεκτρονικοί κατάλογοι και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μπορούν να διευκολύνουν την «ανακάλυψη» ενός περιοδικού. Ο χρόνος είναι ένα από τα στοιχεία τα οποία ελαχιστοποιούνται καθώς οι συνδρομητές, αν η έκδοση δεν είναι ελεύθερης πρόσβασης, έχουν τη δυνατότητα να λαμβάνουν το τεύχος του περιοδικού αμέσως μετά την ολοκλήρωση της εγγραφής και τα επόμενα τεύχη τη στιγμή της κυκλοφορίας τους, αντικαθιστώντας τις μακροχρόνιες αναμονές, ειδικότερα για συνδρομές διεθνών περιοδικών. Το κόστος, επίσης, είναι ένα από τα πρωτεύοντα στοιχεία, καθώς η συνδρομή σε ένα διαδικτυακό περιοδικό είναι σημαντικά χαμηλότερη από ότι σε κάποιο έντυπο. Πολλά περιοδικά προσφέρουν το περιεχόμενο τους για δωρεάν ανάγνωση ή παραχωρούν αυτή τη δυνατότητα στους αναγνώστες τους για κάποιον περιορισμένο αριθμό τευχών. Οι αναγνώστες είναι σε θέση να κάνουν αναζήτηση στις θεματικές και στην ύλη των περιοδικών με τον ίδιο τρόπο όπως και με μία μηχανή αναζήτησης και τέλος, με τη δημιουργία ψηφιακών αρχείων δίνεται η δυνατότητα να αποθηκευτούν σε οποιοδήποτε ψηφιακό μέσο τεράστιες ποσότητες πληροφοριών, χωρίς τα προβλήματα χώρου ή βάρους.¹⁴

Τα κριτήρια που συνυπολογίζονται για την αξιολόγηση ενός ψηφιακού περιοδικού αναφέρονται στο περιεχόμενό του, στη λειτουργικότητα και τη σταθερότητά του, στους συντάκτες και χορηγούς του και στο σχεδιασμό του. Αυτά μπορούν επιγραμματικά να αποδοθούν ως εξής:

Περιεχόμενο

- ✓ Οι παρεχόμενες πληροφορίες πρέπει να είναι ακριβείς, επίκαιρες και σχετικές με τους σκοπούς του περιοδικού.
- ✓ Η ύλη να είναι κατάλληλες για την ηλικία και το επίπεδο ανάπτυξης των αναγνωστών.
- ✓ Τα περιεχόμενα θα πρέπει να ενθαρρύνουν, να εμπνέουν και να κινητοποιούν τη μάθηση και τη φαντασία των παιδιών.
- ✓ Περιεχόμενο το οποίο περιλαμβάνει συγκεκριμένες προκαταλήψεις θα πρέπει να απορρίπτεται ή να επανεξετάζεται κριτικά.

Λειτουργικότητα και Σταθερότητα

- ✓ Οι σκοποί του περιοδικού πρέπει να δηλώνονται με σαφήνεια.
- ✓ Η διαφήμιση θα πρέπει να μειώνεται, όσο είναι δυνατόν, και να είναι σχετική με τους σκοπούς του περιοδικού.
- ✓ Οι λειτουργίες πλοήγησης πρέπει να είναι ξεκάθαρες και απλές στη χρήση τους.
- ✓ Ο ιστότοπος θα πρέπει να «ανοίγει» σε μία λογική χρονική διάρκεια, συνήθως μεταξύ 10-20 δευτερολέπτων.
- ✓ Η γλώσσα η οποία χρησιμοποιείται για τις οδηγίες στον ιστότοπο θα πρέπει να είναι κατάλληλη για τους προτιθέμενους αναγνώστες.
- ✓ Όπου είναι δυνατό, τα περιοδικά θα πρέπει να περιλαμβάνουν στοιχεία βοήθειας για ειδικές πληθυσμιακές ομάδες, όπως είναι αναγνώστες με μειωμένη ακοή ή όραση.
- ✓ Το περιοδικό θα πρέπει να περιλαμβάνει μόνο σχετικούς, εν λειτουργία, ακριβείς και υψηλής ποιότητας υπερδεσμούς.

Συντάκτες και χορηγοί

- ✓ Η συντακτική ομάδα και οι χορηγοί θα πρέπει να δηλώνονται επακριβώς.
- ✓ Οι πληροφορίες για επικοινωνία με τον αρχισυντάκτη θα πρέπει να είναι διαθέσιμες ώστε οι αναγνώστες να μπορούν να υποβάλλουν σχόλια ή ερωτήματα.

¹⁴ Santos Silva, όπ.π., 305.

- ✓ Ιστότοποι οι οποίοι παραβιάζουν τα πνευματικά δικαιώματα δεν θα πρέπει να συμπεριλαμβάνονται.

Σχεδιασμός

- ✓ Ο γενικότερος σχεδιασμός θα πρέπει να είναι ελκυστικός και βοηθητικός στην ανάγνωση του κειμένου.
- ✓ Τα γραφικά και οι εικόνες να είναι ευδιάκριτα.
- ✓ Τα ηχητικά και οπτικά στοιχεία πρέπει να είναι υψηλής ποιότητας και καθαρότητας.
- ✓ Το μέγεθος των γραμματοσειρών, η εμφάνιση και τα χρώματα του κειμένου θα πρέπει να είναι εύκολα στην ανάγνωση και στη θέαση.
- ✓ Τα παιχνίδια και οι δραστηριότητες θα πρέπει να συνοδεύονται από ξεκάθαρες και καλογραμμένες οδηγίες.
- ✓ Ο ιστότοπος δεν θα πρέπει ποτέ να ζητάει οποιεσδήποτε προσωπικές πληροφορίες¹⁵

Σε κάθε περίπτωση, αποτελούν τους εκφραστές του ιστορικο-κοινωνικού γίνεσθαι μέσα στο οποίο δημιουργούνται αντανακλούν τις υφιστάμενες στάσεις και αντιλήψεις, ειδικότερα αν πρόκειται για παιδικά περιοδικά, τις επιθυμίες και προσδοκίες για την ανάπτυξη των νεότερων μελών. Παρά τη σημαντικότητά τους, όμως, το ερευνητικό ενδιαφέρον που έχουν προσελκύσει, διαχρονικά, είναι περιορισμένο.¹⁶ Από τη μελέτη της διεθνούς και της ελληνικής βιβλιογραφίας¹⁷ προκύπτει το εξής παράδοξο: ενώ αναγνωρίζεται η σημαντικότητα των περιοδικών ως ένα από τα μακροβιότερα και σημαντικότερα μέσα μαζικής ενημέρωσης το ερευνητικό ενδιαφέρον που έχουν προσελκύσει είναι δυσανάλογα μικρό. Για τα ψηφιακά διαδικτυακά περιοδικά, που είναι η σύγχρονη απάντηση του είδους στις τεχνολογικές εξελίξεις και, ταυτοχρόνως, η ανανέωσή τους σε μορφή, περιεχόμενο και αλληλεπίδραση με τους αναγνώστες, τα ερευνητικά δεδομένα είναι περιορισμένα και λιγοστεύουν, ακόμη περισσότερο, όταν συγκεκριμενοποιούνται στα διαδικτυακά περιοδικά που ασχολούνται με τη λογοτεχνία.

Αναγνωρίζοντας το ερευνητικό κενό, σκοπός του πρακτικού μέρους της εργασίας είναι να απαντηθεί το ερώτημα κατά πόσο τα διαδικτυακά περιοδικά που σχετίζονται με την παιδική λογοτεχνία, αξιοποιούνται από τους εν ενεργεία εκπαιδευτικούς. Πεδίο έρευνας αποτέλεσε ένα διαδικτυακό περιοδικό που ασχολείται με την παιδική λογοτεχνία, το *bookbook*¹⁸, το οποίο στοχεύει στην ανάπτυξη της φιλαναγνωσίας στα παιδιά και στους νέους και απευθύνεται σε εκπαιδευτικούς, γονείς και μαθητές και όσους ενδιαφέρονται για τη λογοτεχνία για παιδιά. Φυσικά, η εξαντλητική μελέτη και παρουσίαση όλων των πτυχών του συγκεκριμένου θέματος ξεπερνά κατά πολύ το, σαφώς οριοθετημένο, πλαίσιο μίας εισήγησης, ωστόσο αποτελεί την αφετηρία για τη διατύπωση κάποιων θέσεων και, ενδεχομένως, για έναν διάλογο αναφορικά με την εκπαιδευτική αξιοποίηση των διαδικτυακών περιοδικών.

Για να διερευνηθούν οι τρόποι πρόσληψης του ιστοτόπου από τους αναγνώστες, χρησιμοποιήθηκαν ημι-δομημένες συνεντεύξεις σε εν ενεργεία εκπαιδευτικούς της Πρωτοβάθμιας και της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στο χρονικό διάστημα Απριλίου- Ιουλίου 2013, οι περισσότερες δια ζώσης. Τρεις από αυτές έγιναν μέσω τηλεφωνικής επικοινωνίας ενώ όλες οι συνεντεύξεις μαγνητοφωνήθηκαν και μεταγράφηκαν. Για την οργανωμένη

¹⁵ Mei-Yu 2004, 28-30.

¹⁶ Mahr 2012: 852.

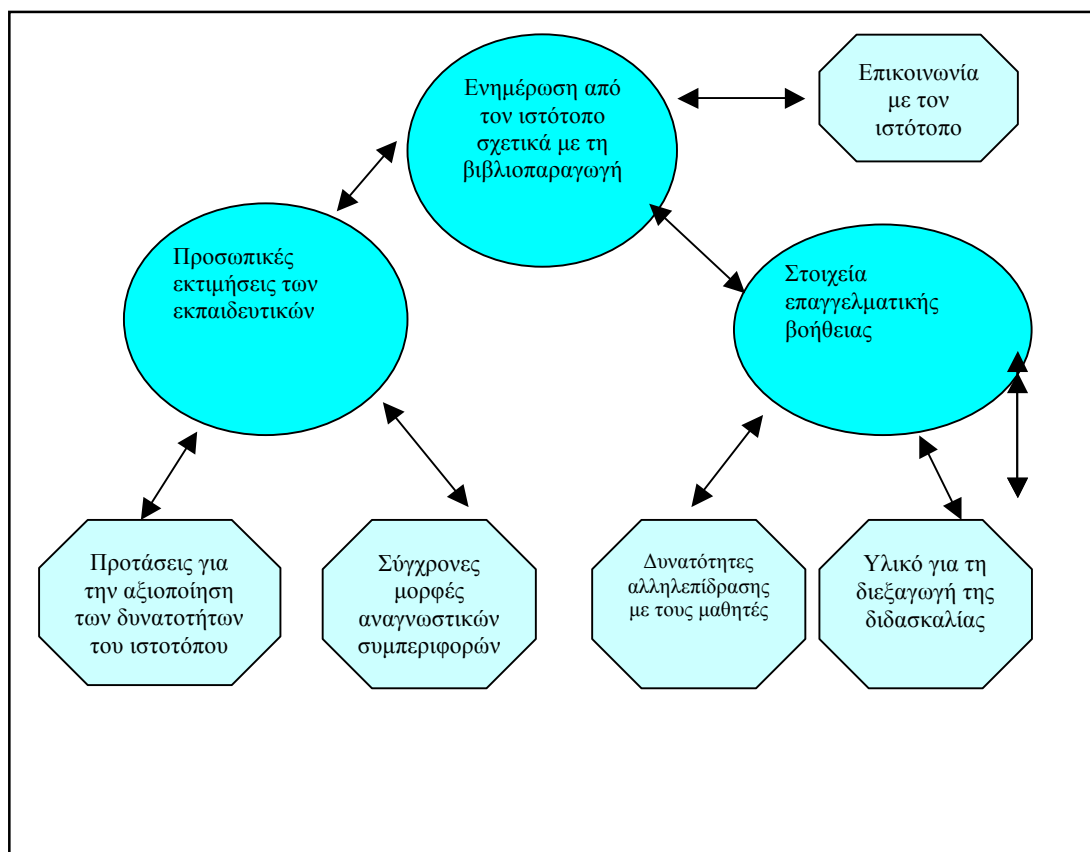
¹⁷ Χατζηδημητρίου-Παράσχου όπ.π., 19-20.

¹⁸ Διαδικτυακός τόπος: www.bookbook.gr

παρουσίαση των περιεχομένων του ιστοτόπου, χρησιμοποιήθηκε η θεματική ανάλυση¹⁹.

Οι συμμετέχοντες στην ερευνητική διαδικασία ήταν συνολικά δώδεκα εν ενεργεία εκπαιδευτικοί. Οι εννέα από αυτούς ήταν γυναίκες και οι τρεις άντρες, το εύρος των ηλικιών κυμαινόταν από 24 έως 45 έτη και η εκπαιδευτική τους προϋπηρεσία από 1,5 έως 17 έτη. Κατά βαθμίδα εκπαίδευσης η κατανομή ήταν: επτά της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (3 δάσκαλοι, 3 νηπιαγωγοί και 1 θεατρολόγος) και πέντε της δευτεροβάθμιας (τέσσερις φιλόλογοι και μία θεολόγος). Τα ονόματα που χρησιμοποιούνται στην εργασία είναι ψευδώνυμα, εκτός από την Έλενα και την Εύη, που επέλεξαν να κρατήσουν το πραγματικό τους όνομα.

Ο τρόπος με τον οποίο επιλέχθηκε το δείγμα ήταν με την τεχνική της χιονοστιβάδας, ήρθαμε σε επαφή με δύο εκπαιδευτικούς που γνώριζαν τον ιστότοπο *bookbook* και τον επισκεπτόταν αρκετά συχνά, εκείνοι μας παρέπεμψαν σε άλλους, έως ότου, στον αριθμό δώδεκα παρατηρήθηκαν στοιχεία πληροφοριακού κορεσμού, σε σχέση με τις ερωτήσεις που διατυπώθηκαν. Επιδιώχθηκε να είναι εκπαιδευτικοί διαφόρων ειδικοτήτων και, όπου ήταν δυνατό, διαφορετικών γεωγραφικών περιοχών, για λόγους πλουραλισμού.

Θεματικός Χάρτης συνεντεύξεων εκπαιδευτικών για το *bookbook*

¹⁹ Η θεματική ανάλυση ανήκει στις ποιοτικές μεθόδους έρευνας και όπως και οι περισσότερες ποιοτικές μέθοδοι «διευκολύνει τη σταχυολόγηση του νοήματος του υπό μελέτη φαινομένου από τους ερευνητές και παρέχει τα κατάλληλα θεμέλια για την ανάπτυξη έγκυρων μοντέλων της ανθρώπινης σκέψης, των συναισθημάτων και των συμπεριφορών» Ως ερευνητική μέθοδος είναι συστηματική και «ξεκάθαρη» γιατί μπορεί να διατηρεί τη σημαντικότητα των θεμάτων χωρίς να θυσιάζει την ανάλυση σε βάθος. Διαμορφώνει τη βάση για περαιτέρω ερευνητική εργασία και προσπαθεί να προσφέρει την πιο συστηματική και διανγή μορφή αυτής της βάσης (Joffe 2012, 210).

Στο υλικό των συνεντεύξεων εφαρμόστηκε η θεματική ανάλυση και τα επαγωγικά διαμορφωθέντα θέματα και υπο-θέματα απεικονίζονται στον Θεματικό Χάρτη. Το κριτήριο για τη διαμόρφωση των θεμάτων και των υπο-θεμάτων των συνεντεύξεων ήταν ο βαθμός ομοιότητας που είχαν οι απαντήσεις μεταξύ τους. Η αρχική ομαδοποίηση βασίστηκε στις απαντήσεις που δόθηκαν στην ίδια ερώτηση, από αυτή την ομαδοποίηση προέκυψαν, επαγωγικά, τα θέματα και τα υποθέματα αναλόγως με τη νοηματική τους συνάφεια. Στη δεύτερη ανάγνωση διαμορφώθηκαν τα θέματα, κατά φράσεις ή προτάσεις από τις οποίες μπορούσε να εξαχθεί μία ολοκληρωμένη άποψη ή θέση σε σχέση με τα ερευνητικά ερωτήματα.

Το κεντρικό σημείο αναφοράς των εκπαιδευτικών, σε σχέση με το *bookbook*, είναι ο ενημερωτικός του χαρακτήρας για την τρέχουσα βιβλιοπαραγωγή και το υλικό των δραστηριοτήτων γύρω από την παιδική λογοτεχνία. Είναι, κατά τα λεγόμενά τους, ο σημαντικότερος λόγος για τον οποίο επισκέπτονται συχνά τον ιστότοπο και παρακολουθούν τις δημοσιεύσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, περισσότερο στο facebook και λιγότερο στο twitter. Ο χώρος κοινωνικής δικτύωσης facebook αποτέλεσε και το μέσο με το οποίο αρκετοί από τους συμμετέχοντες γνώρισαν τον ιστότοπο, μέσω «προσκλήσεων» από άλλους χρήστες. Το ενδιαφέρον τους μοιράζεται μεταξύ της παρουσίας των νέων τίτλων στα βιβλία για παιδιά και στις κριτικές στις οποίες προβαίνουν οι διαχειριστές της ιστοσελίδας για τα βιβλία.

Στην πλειονότητα τους οι συμμετέχοντες ενημερώνονται και από άλλες πηγές, διαδικτυακές και έντυπες, για τα βιβλία. Το σημείο, όμως, στο οποίο φαίνεται να συγκλίνουν οι απόψεις του είναι ότι οι κριτικές και οι επιλογές των βιβλίων γίνονται με κριτήρια τα οποία, σε γενικές γραμμές, τους βρίσκουν σύμφωνους. Σε κάποιες περιπτώσεις, ο ρόλος του εκπαιδευτικού και του γονέα ή συγγενή λειτουργούν παράλληλα και συμπληρωματικά για την εικόνα του ιστοτόπου στους συμμετέχοντες, ιδιαίτερα στα σημεία αλληλεπίδρασης με τους νεότερους, καθώς συχνότερη είναι η επίσκεψη στην ιστοσελίδα με μέλη της οικογένειας παρά με τους μαθητές τους.

Την επικοινωνία τους με τον ιστότοπο, οι εκπαιδευτικοί, την εντάσσουν στο πλαίσιο της γενικότερης ενημερωτικής τους δραστηριότητας. Από τις απαντήσεις διαφαίνεται ότι οι περισσότεροι, ενώ διαβάζουν τις αναρτήσεις και ενδιαφέρονται για τα ενημερωτικά δελτία, δεν συμμετέχουν, σε μεγάλο ποσοστό με σχόλια και ερωτήσεις. Αυτά τα ευρήματα συνάδουν και με άλλα ερευνητικά δεδομένα από τη βιβλιογραφία, τα οποία θεωρούν ότι η έλλειψη αναρτήσεων δεν συνιστά και έλλειψη ενδιαφέροντος, εκ μέρους των χρηστών, αλλά, μάλλον, μία αποδεκτή στάση απέναντι στις ιστοσελίδες.²⁰ Οι περισσότεροι έχουν εγγραφεί στην ενημέρωση μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου της ιστοσελίδας, όπου αποστέλλονται τακτικά ενημερωτικά δελτία (newsletters) σχετικά με τις δραστηριότητες και τα νέα του περιοδικού αλλά ο απλούστερος τρόπος ενημέρωσης, κατά την άποψη τους, είναι μέσω της κοινωνικής δικτύωσης. Τα μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου για κάποιους είναι ευπρόσδεκτα και τα παρακολουθούν άμεσα ενώ δε λείπει και το ποσοστό εκείνο των αναγνωστών για τους οποίους ο κύριος διάυλος πληροφόρησης-ενημέρωσης είναι τα μέσα κοινωνική δικτύωσης, τα οποία επισκέπτονται συχνότερα.

Οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες ανήκουν στους ψηφιακούς μετανάστες αναγνωρίζουν, όμως, και εκμεταλλεύονται τις δυνατότητες ευελιξίας που παρέχει η ηλεκτρονική επικοινωνία και είναι, κατά κύριο λόγο, θετικά διακείμενοι στο να επικοινωνούν ηλεκτρονικά οι ίδιοι και οι μαθητές τους. Βέβαια, κάποιες απαντήσεις σε σχέση με τους κώδικες και την αυθεντικότητα της επικοινωνίας, μέσω μίας ηλεκτρονικής συσκευής, είναι κάπως διαφορούμενες ή ακόμη και αμήχανες.

²⁰ Παρεμφερείς θέσεις εκφράζονται και στην εργασία των Nonnecke et al. 2006, 17-18.

Η διάσταση της επικοινωνίας με συγγραφείς και η ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ των μελών του ιστοτόπου είναι κάτι που προβάλλεται και είναι επιθυμητό. Ουσιαστικά, αντιμετωπίζουν αυτή την αλληλεπίδραση ως δυνατότητα δημιουργίας μίας ηλεκτρονικής κοινότητας αναφέροντας, πολύ συχνά, το παράδειγμα της ομαδικής συγγραφής που τη θεωρούν είδος επικοινωνίας και για τα παιδιά μεταξύ τους και για τους συγγραφείς με τα παιδιά.

Το υλικό του περιοδικού είναι σχεδιασμένο ώστε να μπορεί να χρησιμοποιηθεί και στη διδακτική πρακτική. Οι τρόποι με τους οποίους το διαχειρίζονται οι εκπαιδευτικοί στη σχολική τους καθημερινότητα, λειτουργούν συμπληρωματικά στη διδακτέα ύλη ή αποτελεί αφετηρία για να ξεκινήσει μία θεματική, ιδιαίτερα στα μικρότερα παιδιά. Η επαγγελματική βοήθεια από το υλικό που είναι διαθέσιμο, αναλόγως με τον τρόπο χρήσης του μπορεί να διακριθεί σε δύο πεδία: στο υλικό για τη διεξαγωγή της διδασκαλίας και στην αλληλεπίδραση με τους μαθητές.

Οι πληροφορίες και οι θεματικές του διαδικτυακού περιοδικού λειτουργούν και ως μορφή άτυπης επιμόρφωσης για τους εκπαιδευτικούς και ως πεδίο αυτομόρφωσης για το κομμάτι της παιδικής λογοτεχνίας. Σε αυτή τη θεματική εντάσσονται τα βιβλία και οι κριτικές τους, που κάποιες φορές μπορούν να λειτουργήσουν ως πυξίδα για την επιλογή και αγορά βιβλίων από τις προτάσεις ή για τη διεξαγωγή μίας διδασκαλίας γύρω από ένα θέμα.

Η ιστοσελίδα του περιοδικού είναι αρκετά διευρυμένη και οι θεματικές αρκετές. Στην ερώτηση, λοιπόν «Ποια στοιχεία του ιστοτόπου σας ενδιαφέρουν ιδιαίτερα;» οι απαντήσεις εστίασαν στη διαδραστικότητα των βιβλίων, δηλαδή στο ακουστικό μέρος και στα βιβλία που ξεφυλλίζονται. Το νέο στοιχείο σε σχέση με τα έντυπα περιοδικά φαίνεται να εντυπωσιάζει και τους εκπαιδευτικούς και, από τα λεγόμενα τους, και τους μαθητές.

Οι λόγοι για τους οποίους επέλεξαν ένα ηλεκτρονικό περιοδικό σε σχέση με ένα έντυπο, αν και οι περισσότεροι είχαν συνηθίσει σε έντυπες μορφές τα προηγούμενα χρόνια, σχετίζονται με την ευκολία, την αμεσότητα και την πολύ μεγαλύτερη ποσότητα πληροφοριών που έχουν διαθέσιμες καθώς και τη δυνατότητα σύγκρισης των πληροφοριών μίας ιστοσελίδας με το περιεχόμενο ανάλογων ιστοσελίδων, πράγμα που δεν είναι πάντα εφικτό στα έντυπα. Δεν είναι αμελητέα και η οικονομική διάσταση αυτής της ενημέρωσης εφόσον στο διαδίκτυο οι πληροφορίες είναι διαθέσιμες με ελάχιστο ή μηδενικό κόστος.

Εκτός από τα διαδικτυακά περιοδικά, σημαντική πηγή ενημέρωσης και ψηφιακής ανάγνωσης συνιστά το σύνολο του διαδικτύου καλύπτοντας, σε μεγάλο βαθμό, τις ανάγκες τους για επιμόρφωση και επιπλέον πληροφόρηση. Ιδιαίτερα οι συμμετέχοντες, που βρίσκονται στο στάδιο των μεταπτυχιακών ή διδακτορικών τους σπουδών, χρησιμοποιούν τα ψηφιακά αρχεία με εξαιρετικά μεγάλη συχνότητα. Αυτές οι απόψεις, όμως, δεν γενικεύονται σε όλα τα είδη ψηφιακής ανάγνωσης καθώς στο κομμάτι της λογοτεχνίας δεν υπάρχει καθολική αποδοχή. Υπάρχουν και οι απόψεις που δεν αναγνωρίζουν ως ανάγνωση την πλοήγηση σε άρθρα του διαδικτύου αλλά ότι περιορίζεται στα λογοτεχνικά κείμενα.

Ωστόσο, η αναγκαιότητα, πλέον, της ηλεκτρονικής ανάγνωσης υπάρχει στις απαντήσεις των συμμετεχόντων καθώς αναγνωρίζουν ότι το μέλλον της ανάγνωσης είναι ηλεκτρονικό. Το βιβλίο θα συνεχίσει να υπάρχει αλλά ένα κομμάτι της αίγλης του θα εκχωρηθεί στα ηλεκτρονικά του αντίστοιχα. Στο σημείο που σημειώνεται υπάρχει ιδιαίτερη ένταση στις απαντήσεις των συμμετεχόντων είναι στο θέμα της απόλαυσης ενός ηλεκτρονικού βιβλίου σε σχέση με το έντυπο. Με έντονο τρόπο υποστηρίζουν την αγάπη και την προτίμηση τους στο έντυπο βιβλίο με κύριους

παράγοντες επιρροής τη συνήθεια, την επαφή με το υλικό και τη διέγερση των αισθήσεων (όσφρηση, αφή) όλα τα στοιχεία που κάνουν, κατά τη γνώμη τους, την αναγνωστική εμπειρία πιο ενδιαφέρουσα και ευχάριστη.²¹ Με κάποια μετριοπάθεια δίνονται οι απαντήσεις αυτών που θεωρούν ότι η ευχαρίστηση που αποκομίζουν από την ανάγνωση εξαρτάται περισσότερο από το περιεχόμενο του αναγνώσματος και όχι από το μέσο που θα επιλέξει ο αναγνώστης.

Παρότι οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι τα ενδιαφέροντά τους καλύπτονται σε μεγάλο βαθμό από το περιεχόμενο του ιστοτόπου, δε λείπουν και οι προτάσεις για να γίνει πιο ελκυστικό και να καλύπτει κάποιες ειδικότερες ενημερωτικές και εκπαιδευτικές ανάγκες. Μάλιστα, θεωρούν ότι οι προτάσεις είναι αρκετά εύκολο να υλοποιηθούν καθώς ο χώρος της ιστοσελίδας είναι πρακτικά απεριόριστος και οι θεματικές που μπορούν να δημιουργηθούν πολλές. Κατά κύριο λόγο οι προτάσεις κινούνται γύρω από την αύξηση των προτεινόμενων τίτλων ή τη δημιουργία κάποιας κατηγορίας ειδικού ενδιαφέροντος.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίασαν οι εκπαιδευτικοί για τις διαδικτυακές δραστηριότητες και τα παιχνίδια πάνω στα προτεινόμενα βιβλία οι οποίες θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από τους ίδιους αλλά και από τους μαθητές στον ελεύθερο χρόνο τους. Ακόμη, η συμβουλευτική διάσταση της ιστοσελίδας κρίνουν ότι θα έπρεπε να αναπτυχθεί περισσότερο σε διάφορους τομείς. Θα μπορούσαν να υπάρχουν ειδικοί στην αναπτυξιακή ψυχολογία με διαλογική, επικοινωνιακή μορφή, στους οποίους θα μπορούσαν να απευθύνονται γονείς και εκπαιδευτικοί. Ορισμένοι δίνουν έμφαση στις επιλογές και στη φωνή των παιδιών, αναφέροντας ότι καλό θα ήταν να τους δοθεί η δυνατότητα να κάνουν τις προσωπικές τους προτάσεις για βελτίωση του περιεχομένου ή για νέες θεματικές. Πιστεύουν ότι και τα παιδιά πρέπει να έχουν λόγο στην (συν)διαμόρφωση ενός περιοδικού του οποίου προσφέρει τόσες δυνατότητες αλληλεπίδρασης.

Από τις συνεντεύξεις μπορεί να γίνει ορατό το ενδιαφέρον των εκπαιδευτικών για εγχειρήματα που αφορούν στην ηλεκτρονική ενημέρωση για το πεδίο της λογοτεχνίας. Δείχνει να έχει δημιουργηθεί μία σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ του ιστοτόπου και των ίδιων σε ότι αφορά στην επιλογή των βιβλίων, αναγνωρίζουν ότι τα κριτήρια είναι αρκετά αυστηρά και, σε μεγάλο ποσοστό, ταυτίζονται και με τις επιλογές λογοτεχνικών βιβλίων που θα έκαναν οι ίδιοι.

Οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες ανήκουν σε μία ηλικιακή ομάδα η οποία μεγάλωσε και μορφώθηκε με την έντυπη, αλλά με ευκολία πέρασαν στην ηλεκτρονική μορφή ενημέρωσης. Αυτή η ευκολία δεν παρατηρείται και στην ανάγνωση των ίδιων των λογοτεχνικών κειμένων για τα οποία οι απόψεις διαφέρουν, αν και η πλειονότητα με πάθος υποστηρίζει ότι αναγνωστική απόλαυση μπορούν να αποκομίσουν από τα έντυπα λογοτεχνικά βιβλία και όχι από τα ηλεκτρονικά ανάλογά τους.

Ειδικότερα, οι συγκεκριμένοι εκπαιδευτικοί φαίνεται πως δραστηριοποιούνται γύρω από την αναζήτηση, μελέτη και, τελικά, αξιοποίηση ενός «καλού» δείγματος παιδικής λογοτεχνίας. Κάποιοι από αυτούς, μάλιστα, αξιοποιούν την ενημέρωση, αναζήτηση, κριτική και, τελικώς, την επιλογή του βιβλίου και στην προσωπική τους ζωή (παιδιά, συγγενικά πρόσωπα). Δείγματα εμπιστοσύνης προς τον διαδικτυακό ιστότοπο, αλλά και συγκροτημένου επαγγελματικού προφίλ, εφόσον η τελική επιλογή προκύπτει ύστερα από αναζήτηση με βάση κριτηρίων και απλώνεται σε πολλαπλά επίπεδα (αναγνωσιμότητα, κριτικές, εικονογράφηση, πολυτροπικότητα).

²¹ Η προτίμηση στα έντυπα βιβλία και το δέσιμο με το υλικό των βιβλίων, όταν πρόκειται για μυθιστορήματα, συνάδει και με τα ευρήματα άλλων ερευνών όπως των Petrelli & Wright 2009, 517-519.

Επιπλέον, ο διαδικτυακός ιστότοπος φαίνεται να προσφέρει και άλλες λειτουργίες. Συγκεκριμένα, παρέχει κίνητρα στους εκπαιδευτικούς για αξιοποίηση των δυνατοτήτων του περιοδικού με πρακτική εφαρμογή και όχι μόνο θεωρητικά. Οι εκπαιδευτικοί παροτρύνονται είτε για αξιοποίηση κειμένων ως αφορμή-αφόρμηση της διδακτικής ενότητας, είτε για αξιοποίησή τους συμπληρωματικά με κάποια διδακτική ενότητα. Ακόμη, το παρεχόμενο διαδικτυακό υλικό προς τους εκπαιδευτικούς φαίνεται να έχει επικουρικό χαρακτήρα, προσπαθώντας να τους βοηθήσει ουσιαστικά και με ρεαλιστικό τρόπο.

Αναφορικά με τις απόψεις των εκπαιδευτικών για την ψηφιακή ανάγνωση φαίνεται ότι δεν έχει αποκρυσταλλωθεί ακόμη η ιδέα της. Πολλοί εκπαιδευτικοί αναγνωρίζουν πλεονεκτήματα σ' αυτήν, όπως η ευκολία, η αμεσότητα, το χαμηλό κόστος και το εύρος της πρόσβασής τους σε όλα τα ψηφιακά μέσα, ενώ παράλληλα κάποιοι εμμένουν στην παραδοσιακή μορφή ανάγνωσης, αναγνωρίζοντας, ωστόσο και αυτοί με τη σειρά τους οφέλη και ενδιαφέρουσες τοποθετήσεις, κείμενα κ.ά. στο «ψηφιακό αναγνωστήριο» του διαδικτύου.

Τέλος, οι εκπαιδευτικοί καλούνται να τοποθετηθούν σχετικά με βελτιώσεις τις οποίες θα μπορούσε να δεχτεί ο διαδικτυακός ιστότοπος. Κατά γενική ομολογία ο ιστότοπος είναι αρκετά έως πολύ ικανοποιητικός, ωστόσο αναφέρουν πως όλα επιδέχονται βελτίωσης. Συγκεκριμένα, προτείνεται η δημιουργία κατηγοριών ειδικού ενδιαφέροντος, οι οποίες να καλύπτουν και άλλες θεματικές ενότητες, πέραν των μυθιστορημάτων. Ακόμη, σημαντική φαίνεται να είναι η ένταξη εκπαιδευτικών παιχνιδιών και δραστηριοτήτων που θα λειτουργούν συμπληρωματικά και επικουρικά προς την όλη διαδικασία. Κρίνεται καταλυτική η συμμετοχή ειδικών επιστημόνων στον ιστότοπο τους οποίους να συμβουλευονται οι εκπαιδευτικοί και οι γονείς, ενώ τέλος σκόπιμη είναι και η δημιουργία μίας ενότητας στον ιστότοπο, όπου οι μαθητές θα καταθέτουν τις απόψεις και τις προτάσεις τους. Οι εκπαιδευτικοί αναγνωρίζουν ότι σε όλες τις διαδικασίες του bookbook, κεντρικό ρόλο κατέχει ανάπτυξη της αγάπης των μαθητών για την ανάγνωση και τον χρησιμοποιούν για την ενδυνάμωση της επαγγελματικής τους ταυτότητας.

Οι αλλαγές, παρότι συμβαίνουν με σταδιακούς ρυθμούς, κερδίζουν τους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι δείχνουν να έχουν ενεργό συμμετοχή στις πρακτικές πολυγραμματισμού και να χρησιμοποιούν ιστοτόπους αλλά και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης στη διδασκαλία τους. Δεν μπορεί να παραβλεφθεί και ο ρόλος τους ως προτύπων για τους μαθητές ή ακόμη και για τους συναδέλφους τους στην υιοθέτηση νέων μεθόδων και στη μείωση της τεχνοφοβίας.

Επιλογικά, από τα ευρήματα της έρευνας, συμπεραίνεται ότι οι εκπαιδευτικοί έχουν διαμορφώσει μία πολύ θετική άποψη για το διαδικτυακό περιοδικό. Άλλωστε, αποτελούν στο σύνολο τους άτομα που, πολύ συχνά, στρέφονται σε διαδικτυακές πηγές για την ενημέρωσή τους. Παρότι το δικό τους μορφωτικό παρελθόν διαμορφώθηκε από έντυπες εκδόσεις δεν φαίνεται να τους προβληματίζει το γεγονός ότι επιλέγουν, πλέον, ένα ηλεκτρονικό μέσο, για να κατατοπιστούν σχετικά με τα λογοτεχνικά δρώμενα. Απεναντίας, η ευχέρεια της χρήσης, η σταθερότητα του περιεχομένου, η ποικιλία των θεματικών και η ευκολία της πρόσβασης το καθιστούν ιδανικό για να καλύψει τις ανάγκες τους. Οι περισσότεροι δηλώνουν ότι υπήρξε κάποια «δοκιμαστική» περίοδος, κατά την οποία ήλεγξαν τις επιλογές του περιοδικού σε σχέση με τα δικά τους αισθητικά κριτήρια και από τη στιγμή που υπήρξε ικανοποιητικό βαθμός ταύτισης, το συμβουλευονται με μεγάλη εμπιστοσύνη.

Στοιχείο που προκαλεί κάποια έκπληξη είναι το γεγονός ότι ενώ οι εκπαιδευτικοί επισκέπτονται συχνά το περιοδικό, στον επίσημο ιστότοπο και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, παρουσιάζονται κάπως απρόθυμοι για άμεση

επικοινωνία, μέσω σχολιασμού ή αποστολής μηνυμάτων. Ίσως αυτό μπορεί να ερμηνευθεί από την κατακτημένη συνήθεια να είναι μονόπλευρη η ενημέρωση μέσω των έντυπων φορέων και δεν έχουν διαμορφώσει την νοοτροπία δημόσιας έκφρασης και σχολιασμού. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και το χάσμα που παρατηρήθηκε, ιδιαίτερος έντονα, στη στάση τους για την αναγνωστική απόλαυση, η οποία μπορεί να προέλθει, κατά τη γνώμη τους, μόνο μέσω της έντυπης ανάγνωσης. Βέβαια, πρέπει να υπογραμμιστεί το γεγονός ότι ως μέσο ψηφιακής ανάγνωσης αναγνωρίζουν μόνο τον ηλεκτρονικό υπολογιστή και όχι τα υπόλοιπα ψηφιακά μέσα, για τα οποία δεν έχουν, οι περισσότεροι, ίδια αναγνωστική χρήση.

Τα διαδικτυακά περιοδικά, ως στοιχείο προσωπικής ενημέρωσης, κατατάσσονται στις πρώτες επιλογές των εκπαιδευτικών, ενώ η αλληλεπίδραση με τα παιδιά σε ψηφιακό περιβάλλον, στο πλαίσιο της σχολικής τάξης, είναι κάπως αμφίθυμη. Αποτελούν επιλογή διαπροσωπικής ενασχόλησης, αλλά, πιθανώς, το νεαρό της ηλικίας των μαθητών να λειτουργεί αποτρεπτικά, σε κάποιες περιπτώσεις, στη χρήση τους ως άμεσου υποστηρικτικού υλικού στη διδακτική πράξη. Η ενθάρρυνση, λοιπόν, για συμμετοχή των παιδιών σε διαδικτυακές λογοτεχνικές πηγές είναι ακόμη σε αρχικό στάδιο, και μπορεί να χαρακτηριστεί μάλλον έμμεση.

Σε γενικές γραμμές ο επικοινωνιακός λόγος του περιοδικού φαίνεται να πείθει τους εκπαιδευτικούς και να έχει κερδίσει την αποδοχή τους. Οι αλλαγές, παρότι συμβαίνουν με σταδιακούς ρυθμούς, κερδίζουν τους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι δείχνουν να έχουν ενεργό συμμετοχή στις πρακτικές πολυγραμματισμού και να χρησιμοποιούν ιστοτόπους αλλά και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για να διαμορφώσουν τους αυριανούς μορφωμένους πολίτες. Δεν μπορεί να παραβλεφθεί και ο ρόλος τους ως προτύπων για τους μαθητές ή ακόμη και για τους συναδέλφους τους στην υιοθέτηση νέων μεθόδων και στη μείωση της τεχνοφοβίας.

Βιβλιογραφία

- Basbanes, Nicholas A.: *A Gentle Madness*. New York: Henry Holt & Company LLC 1999.
- Hisrich, Katy & Jay Blanchard: “Digital Media and Emergent Literacy”. *Computers in the Schools* 26(4) (2009): 240-255.
- Joffe Helen “Thematic analysis”. In: Harper, David & Andrew R. Thomson (eds) *Qualitative research methods in mental health and psychotherapy: A guide for students and practitioners*. The Atrium Wiley-Blackwell 2012: 209-224.
- Mahrt, Merja: “The Attractiveness of Magazines as ‘Open’ and ‘Closed’ Texts: Values of Women’s Magazines and Their Readers”. *Mass Communication and Society* 15(6) (2012): 852-874.
- Mei-Yu, Lu: “Evaluating and selecting online magazines for children”. *Teacher Librarian* 32(1) (2004): 28-30.
- Nonnecke, Blair, Dorine Andrews & Jenny Preece: “Non-public and public online community participation: Needs, attitudes and behavior”. *Electron Commerce Res* 6 (2006): 7-20.
- Petrelli, Daniela & Hazel Wright: “On the writing, reading and publishing of digital stories”. *Library Review* 58(7) (2009): 509-526.
- Santos Silva, Dora: “[The future of digital magazine publishing](#)”. *Information Services & Use* 31 (2011): 301-310 (προσπέλαση: 13/4/2013)
- Δορμπαράκης, Παναγιώτης κ.ά. (επιμ.): *Παιδαγωγική, ψυχολογική εγκυκλοπαίδεια λεξικό*. Αθήνα. Ελληνικά Γράμματα 1989.
- Ελληνική Στατιστική Αρχή: *Έρευνα Χρήσης Τεχνολογιών Πληροφόρησης και Επικοινωνίας από τα Νοικοκυριά 2012*. Διαθέσιμο στο

http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/BUCKET/A1901/PressReleases/A1901_SFA20_DT_AN_00_2012_01_F_GR.pdf (προσπελάστηκε 18/04/2013).

- Καλογήρου, Τζίνα: *Τέρψεις και Ημέρες Ανάγνωσης*. Τόμος Α'. Αθήνα: Εκδόσεις της Σχολής ΙΜΠ, Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου 1999.
- Καρπόζηλου, Μάρθα: *Τα ελληνικά οικογενειακά-φιλολογικά περιοδικά (1847-1900)*. Ιωάννινα. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή 1986.
- Ξωχέλλης, Παναγιώτης (επιμ.): *Λεξικό της Παιδαγωγικής*. Θεσσαλονίκη. Εκδοτικός οίκος Αδερφών Κυριακίδη 2007.
- Τσιουπλή, Ευγενία: *Ζωντανεύοντας e-στορίες. Η λογοτεχνική αγωγή στο διαδίκτυο*. Αδημοσίευτη διπλωματική εργασία. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη 2013.
- Χασεκίδου-Μάρκου, Θεοδώρα: *Εκπαιδευτικά και παιδαγωγικά περιοδικά στην Ελλάδα. Η διαμόρφωση της παιδαγωγικής σκέψης κατά το 19^ο αιώνα*. Θεσσαλονίκη. Εκδοτικός οίκος Αδερφών Κυριακίδη 2006.
- Χατζηδημητρίου-Παράσχου, Σοφία: *Το περιοδικό «Παιδικός κόσμος» (1930-1952): Συμβολή στην ιστορία του νεοελληνικού περιοδικού τύπου*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή 2002.
- Χοντολίδου, Ελένη: Εισαγωγή στην έννοια της πολυτροπικότητας, *Γλωσσικός Υπολογιστής*, 1(1), (1999): 115-117.